

Ägardemokratien

I två artiklar i Svensk Tidskrift kommer professor Erik Anners att behandla ämnet Ägardemokratien. Den föreliggande kan ges underrubriken Den rätts-historiska bakgrunden. Författaren anknyter till det programförslag om ägardemokrati, som en arbetsgrupp inom Moderata samlingspartiet nyligen lagt fram. Han menar att det var riktigt, att gruppen samlat sig kring förslag som kan omsättas i praktisk politik. Men förslagen aktualiserar många frågor om motsättningen mellan kapital och arbete. Anners redogör för äganderättsideologiens utveckling och för det arv som vi övertagit, inte minst från upplysningstiden, på detta område. Tiden är nu kommen, säger han, då vi måste börja tänka själva. Ägardemokrati innebär ett försök i den riktningen.

En arbetsgrupp inom Moderata samlingspartiet har nyligen framlagt ett programförslag om ägardemokratien. Förslaget utgör ett väsentligt framsteg i förhållande såväl till tidigare programarbete inom partiet som till motionsvis framförda tankar. Tidigare presenterade förslag till åtgärder för att öka möjligheterna till för-mögenhetsbildning genom sparande liksom för att skapa flera och säkrare sparobjekt har breddats och utvecklats. Därtill framläggs två nya idéer, eller kanske snarare konstruktioner. Den ena är ett förslag om »investeringslön», d v s ett premierat sparande genom avsättning av viss procentsats av lönen, varvid arbetsgivarna skulle stödja sparandet med samma procentsats. Å sin sida skulle de i viss utsträckning genom rätt till skatteavdrag kompenseras härför. Systemet är tänkt att bygga in i de vanliga förhandlingarna mellan arbetsmarknadens parter. Den andra är ett meddeläggande för de anställda genom att företagen till dem emitterar konvertibla obligationer. Det innebär att obligationsägaren efter viss tid – i förslaget efter 5 år – skall kunna kräva utbyte av obligationen mot ett vid emitteringstillfället fastställt antal aktieandelar.

Arbetsgruppens material och synpunkter kommer att bli till stor nytta i riksdagsarbetet och i den offentliga debatten. Allt för många människor på borgerlig sida har mycket vaga föreställningar om det komplex av idéer och praktiska förslag, som ligger bakom talet om »ägardemokrati, ägarespridning, decentraliserat ägande» o s v. De behöver få veta att det

faktiskt finns alternativ till det kollektivistiska system, som socialdemokraterna, i blindhet inför samhällslivets realiteter och därför att de är låsta till sin egen politiska tradition, trycker på det svenska samhället.

Det är säkert klokt och riktigt att arbetsgruppen nöjt sig med att konkretisera idéer, som kan omsättas i dagens praktiska politik. Att det historiska perspektivet liksom riktlinjer för ett mera till roten gående reformarbete på längre sikt saknas i dess material är inte en brist utan en förtjänst. Inom partipolitiken måste man hålla en uppgift inom rimliga gränser om den skall kunna lösas på ett sätt som blir till praktisk politisk nytta.

Den historiska bakgrunden

För den idépolitiskt intresserade kan det vara anledning att uppfatta arbetsgruppens material som en stimulans till eftertanke. Hur har vi i de kapitalistiska länderna egentligen kommit in i denna genom alla samhällslivets områden sig sträckande motsättning mellan kapital och arbete, mellan arbetsgivare och anställda, mellan ägare och icke ägare?

Härom har skrivits hela bibliotek. Min mening är inte heller att referera ett antal punkter i den allmänna vetenskapliga och ideologiska debatten i denna fråga. Men jag tror att det kan vara av intresse att peka på ett speciellt idéhistoriskt fenomen, som haft stor betydelse för uppkomsten av denna motsättning. Fenomenet är nämligen ganska litet uppmärksammat.

Dessförinnan är en anmärkning nödvändig. Den som inte har juridisk utbildning underskattar ofta juridikens betydelse som teknik. Har man en gång valt att använda en viss juridisk teknik sitter man fast i det valda systemet. Gäller det ett system, vars verkningar sträcker sig över stora områden av samhällslivet – eller rentav omfattar dess helhet – vill det till en revolution eller också en omvandling av samhället genom partiella reformer över decennier (kanske generationer) för att åstadkomma önskvärda djupgående förändringar. Låsningseffekten i det juridiskt-tekniska systemet förklarar också varför vissa reformer helt enkelt är omöjliga inom ramen för bestående samhällsinstitutioner. Med den konstruktion, som vi har givit äganderätten till fast egendom är sålunda frågan om indragning av sk oförtjänt jordvärdestegring olöslig. I praktiken har detta erkänts när socialdemokraterna genomförde markvärdestegringsskatten: en mycket klumpig och ofullkomlig metod, med vilken man bara kom åt en del av problematiken. Ett annat exempel erbjuder det av kommunister och vissa socialdemokrater höjda kravet att avdragsrätten för skuldräntor skall avskaffas eller starkt begränsas. Med vårt skatterättsliga grundsystem går detta inte. I så fall måste man helt byta system.

Äganderättssystemen

Vad nu äganderätten beträffar – och här är ju äganderätten till produktionsfaktorer, alltså fabriker, maskiner, åkerjord, skog o s v det intressanta – är vi instäng-

da i ett juridiskt-tekniskt system, vars grundläggande tankegångar och begrepps-bildning går tillbaka till antiken. I medeltidens och den begynnande nya tidens Europa hade det utvecklats två skilda konstruktioner av denna äganderätt, vilka byggde på olika socialekonomiska förhållanden. Det ena var den germanska rättens byalags- och samfällighetssystem, utbrett väsentligen i Nordeuropa. Det var på en gång kollektivistiskt och individualistiskt. Individens ställning i produktionslivet var bestämd genom medelägarskapet i jorden. I princip var individerna likställda som delägare, ehuru de kunde ha olika stora andelar. Vad som i grunden gav denna äganderättssyn dess karaktär var att det gemensamt ägda objektet och vården av detta stod i centrum – inte den enskilde ägaren. Det betydde bl a att alla delägarna hade vad vi numera skulle kalla socialt medansvar för varandra och måste anpassa sig efter varandra.

Denna syn på äganderätten sköts åt sidan, först av den senantika romerska rätten, sedan av upplysningstidens naturrätt. Den romerska äganderätten satte individen-ägaren i centrum. Hans förfoganderätt över objektet var oinskränkt utom gentemot statsmakten, och »socialt ansvar» för hur objektet utnyttjades hade han inte. I det romerska senantika samhället hade endast en person sådant »socialt ansvar», nämligen den med envåldsmakt utrustade kejsaren. Det var hans uppgift att ansvara för samhällsfunktionerna. Mot hans makt stod därför äga-

ren utan rätt, i den meningen att kejsarens vilja var lag. Men i övrigt kunde ägaren handskas med det ägda objektet efter behag.

Under medeltiden upptogs denna romerska syn på äganderätten i större delen av Europa. Juridiskt tekniskt modifierades den romerska konstruktionen så att den passade för ett samhälle med svag furstemakt och en feodal hierarki. Att ett sådant till sin grundkonception individualistiskt system under århundraden präglade rättslig tankevärld och juridiskt tekniska konstruktioner gör det lättare att förstå det mest intressanta fenomenet i äganderättens idéhistoria – nämligen att upplysningsmännens extremt individualistiska konstruktion kom att upptagas i hela Europa.

Upplysningsfilosoferna utgick från tanke-modellen om samhällsfördraget. De hävdade att i detta fördrag måste ha ingått ett avtal om att vad var och en av egen kraft kunde tillägna sig av naturen skulle tillhöra honom och endast honom. Deras äganderättsbegrepp blev alltså individualistiskt och absolut. Detta var också en grundtanke bakom de amerikanska revolutionsmännens ideologi. I samma anda, bara mera expressivt, förklarade den franska revolutionens rättighetsförklaring att äganderätten var »un droit sacré et inviolable» – en helig och okränkbar rätt. Det hindrade visserligen inte att man omgående konfiskerade kyrkans och adelns jord. Men konsekvensen av den naturrättsliga synen på äganderätten blev att den konfiskerade jorden inte

övertogs av bykollektiv utan med just upplysningsfilosofiens individualistiska och oinskränkta äganderätt. Som illustration till hur vittgående verkningar dylika historiska händelseförlopp ibland får kan nämnas, att man i EEC fortfarande brottas med följderna av den våldsamma jordspeculation med åtföljande splittring av jorden, som detta äganderättssystem ledde till i Frankrike.

Upplysningsideologiens verkningar

Den för Europas framtid avgörande konsekvensen av upplysningstidens äganderättsideologi ligger emellertid på ett annat plan. Till slutet av 1700-talet hade äganderättskonstruktionen reglerat förhållandena i ett samhälle, vars viktigaste produktionsfaktor var jorden. Det var alltså äganderätten till mark, enkannerligen fruktbar åkerjord eller skog, det väsentligen var fråga om. Nu inträffade i början av 1800-talet att detta äganderättssystem med dess högt utvecklade juridiska teknik, inriktad på att skydda den enskilde jordägarens intressen, kom att överföras på det vardande europeiska (och amerikanska) industrisamhället. Där var emellertid äganderätten till fabriken med dess maskiner viktigare än äganderätten till marken och framför allt, den erbjöd en annan socialekonomisk problematik. Men detta förbisåg man därför att man tänkte i den egna tidens juridiska kategorier. En samhällsvetenskap, som kunnat upplysa om farorna av att direkt överföra den ur socialekonomisk synpunkt

mest centrala juridiska konstruktionen till ett enormt vidgat produktionsliv av annan karaktär, hade heller inte utbildats. Dessutom hade man sedan länge vant sig vid tanken att äganderätten till fast egendom inkluderade de industribyggnader, som sedan medeltiden kommit till i bergverkens och bruksföretagens form. Man uppfattade inte att allteftersom industrialiseringen fortskred ändrade det ägda objektet karaktär. Marken och råvaran minskade i betydelse i förhållande till den industriella företagsenheten, formad som en komplex ekonomisk samarbetsmekanism styrd av den allt viktigare intelligensfaktorn. Att 1800-talets människor inte såg detta i tid må vara dem ursäktat. Vi, det sena 1900-talets barn, har just upptäckt det själva.

Konflikten kapital – arbete

Med denna kombination av upplysningstidens extremt individualistiska syn på äganderätten och den nya typ av objekt för ägande, som industrialiseringen skapade, var en våldsam konflikt mellan kapital och arbete, ägare och löntagare oundviklig. Svaret på upplysningsmännens äganderättskonstruktion – på en gång en förutsättning och en stimulans för liberalismen – blev socialismen. Att dess metod att lösa konflikten – produktionsmedlens förstatligande – bara är en skenlösning, det vet vi numera. De i historien eviga problemen om mänsklig frihet och likvärdighet återkommer i än högre grad i det socialistiska samhället,

ehuru i annan form. Varken Sovjetunionen med dess grova privilegie- och statusdifferentiering av 1700-talsmodell eller myrstackssamhället Maokina är inspirerande förebilder. I båda dessa socialistiska samhällstyper är därtill den medborgarfrihet, som vi i den västra världen skattar så högt, antingen en fiktion eller förnekas som ideellt värde.

Både de liberala och de socialistiska konceptionerna av äganderätten till produktionsfaktorerna framstår alltså som historiskt förbrukade. Vi får börja tänka själva – och tänka ut en ny konception. Ägardemokratien är ett försök i den riktningen.

Den svenska utvecklingen

Vi har i Sverige särskild anledning att uppmärksamma den historiska bakgrunden till äganderättsproblemet, eftersom vi i likhet med Norge och Danmark en gång i tiden hade äganderättssystem präglad av meddelägarskapets idé. Att förhållandena i Norden skilde sig från dem i Europa i allmänhet berodde på att de nordiska samhällena, framför allt de svenska och norska, byggde på en självägande bondebefolkning. Vi har aldrig haft ett feodalt samhällssystem.

Men det hindrade inte att också vi med hull och hår anammade 1700-talsfilosofiens och liberalismens syn på äganderätten. Byalagens sprängning genom skiftes-

väsendet och stadsjordarnas rättsliga omvandling från ett slags tomträttssystem till en uppdelning i den enskilda äganderättens form är de klassiska vittnesbörden härom. Också hos oss byggdes industrisamhället på en extremt individualistisk konception av äganderätten. Också hos oss ställdes detta kapital och arbete mot varandra. Också hos oss har denna äganderättskonstruktion i förbund med liberal marknadshushållning skapat en ekonomisk expansion och ett välstånd, som knappast någon i början på 1800-talet kunde tänka sig någonsin bli möjligt.

Men ett av de pris vi fått betala för detta är att motsättningen kapital-arbete permanentats genom en institutionalisering. Mot välorganiserade arbetsgivare står lika välorganiserade fackföreningar. Konfrontationsförhållandet arbetsgivare-arbetstagare har till och med genom analog institutionalisering överförs till den offentliga sektorn. Oroande tecken på att detta ekonomiska fördelningssystem inte fungerar väl varken inom den offentliga eller enskilda sektorn har visat sig under det senaste decenniet, hos oss lika väl som i många andra länder.

Ägardemokratien anvisar vägar att komma ur denna grundläggande konfrontation i det moderna samhället. Vilka följder ett konsekvent utvecklande av dess ideologi skulle kunna tänkas få skall jag beröra i en kommande artikel.